

Αὐτονομία καὶ εὐθύνη

τοῦ Γιώργου Ξηροπαΐδη

τοῦ Νίκου

1. Ἡ συγγραφικὴ δραστηριότητα τοῦ E. Levinas κατανέμεται σὲ δύο χώρους: στὴ φιλοσοφία καὶ στὸν ἑβραϊσμό. Ὅσο ἀναμφισβήτητη ὅμως καὶ ἂν εἶναι ἡ ἔνταση ἀνάμεσα στὴν ἐνασχόληση μὲ τὴ Βίβλο καὶ τὶς παραδόσεις τῆς ἑβραϊκῆς κοινότητας καὶ στὴν καθαρὸ φιλοσοφικὴ ἐνατένιση, τὸ ἔργο τοῦ Levinas χαρακτηρίζεται ἀπὸ μιὰν ἐνότητα, ἀπὸ τὴν ἐνότητα μιᾶς κοινῆς θεματικῆς τὴν ὁποία ὁ γαλλοεβραῖος διανοητὴς ἀντιμετωπίζει πρωτίτως ὄχι ὡς Ἑβραῖος ἀλλὰ ὡς φιλόσοφος.

Ἡ θεματικὴ αὐτὴ ὀριοθετεῖται ἀπὸ τὶς ἔννοιες τῆς «εὐθύνης» καὶ τοῦ «ἄλλου». Ἡ ἰδιότυπη συνύφανση τῆς εὐθύνης μὲ τὴν ἀπρόβλεπτη ἐμφάνιση τοῦ συγκεκριμένου ἄλλου ἀνθρώπου τίθεται ὡς πρόβλημα γιὰ πρώτη φορὰ μὲ δραματικὸ τρόπο στὸν Levinas κατὰ τὴν ἀντιπαράθεσή του μὲ τὴ φαινομενολογικὴ σκέψη, τόσο στὴν ὑπερβατολογικῆ-νεοκαντιανὴ ἐκδοχὴ τοῦ Edmund Husserl ὅσο καὶ στὴν ἑρμηνευτικῆ-παρξιστικῆ ἐκδοχὴ τοῦ Martin Heidegger. Ὁ Levinas εἶχε τὴν τύχη νὰ παρακολουθήσει σεμινάρια καὶ τῶν δύο γερανῶν διανοητῶν, ἀλλὰ γρήγορα κατάφερε νὰ κατακτήσει μιὰ δική του αὐτόνομη θέση, ὅπως διαφαίνεται καὶ ἀπὸ τὴν ἀφιερωμένη στὸ πρόβλημα τῆς «ἐποπτείας» διατριβὴ τοῦ *Théorie de l'intuition dans la phénoménologie de Husserl*, τὴν ὁποία ὑποστηρίζει καὶ δημοσιεύει τὸ 1930.

2. Ἡ κριτικὴ πὺν ἀσχεῖ ὁ Levinas στὸν Husserl ἐμπνέεται ἐν πολλοῖς ἀπὸ τὸ *Εἶναι καὶ Χρόνος* τοῦ Heidegger. Τὸ ὁμολογεῖ ἄλλωστε ὁ ἴδιος καὶ στὰ δύο μείζονα φιλοσοφικά του συγγράμματα *Totalité et Infini* (1961) καὶ *Autrement qu'être ou au-delà de l'essence* (1974). Ἡ κριτικὴ τοῦ Levinas στρέφεται κυρίως κατὰ τοῦ ἰδεολογήματος ἐνός διῆθεν αὐτόνομου ὑποκειμένου τὸ ὁποῖο μπορεῖ νὰ ἀρθεῖ μὲ τὴ βοήθεια τοῦ ἀναστοχασμοῦ πέραν τῆς ἱστορίας, τῆς παράδοσης καὶ τῆς γλώσσας καὶ ἔτσι νὰ θεμελιώσῃ μὲ τρόπο ἀπόλυτο καὶ αὐτο-

Ὁ Ἐνθιμουτ Χούσερλ (1859-1938), στὸ ἔργο τοῦ ὁποίου μαθήτευσε ὁ Λεβίνας.

δύναμο τὸν ἑαυτοῦ. Ἡ ἀναγόμενη στὸ καρτεσιανὸ cogito ἰδέα ἐνός αὐτόθετου ὑποκειμένου συνεπάγεται, σύμφωνα μὲ τὸν Levinas, μιὰ κυριαρχικὴ στάση ἐναντι κάθε μορφῆς ἑτερότητας. Τὸ περιόλιστο στὴ συνείδησή του ὑποκείμενο ἐξέρχεται ἀπὸ τὸν ἑαυτοῦ του, ἀνοίγεται στὸν κόσμον προκειμένου νὰ τὸν οικειοποιηθεῖ καὶ νὰ τὸν κατακτήσει. Στὸ πλαίσιο αὐτῆς τῆς οικειοποιητικῆς κτητικῆς στάσης ὁ ἄλλος γίνεται ἀποδεκτὸς μόνο στὸ μέτρο πὺν συμβάλλει ἢ δὲν συμβάλλει στὴν ἐλευθερὴ αὐτοπραγμάτωση τῆς ὑποκειμενικότητος. Ὁ ἴδιος ὁ Λόγος μετασχηματίζεται σὲ «ὄργανο αὐτοσυντήρησης» (Max Horkheimer) καὶ ἐπέκτασης τῶν κυριαρχικῶν δικαιωμάτων ἐπὶ τοῦ ἄλλου καὶ ἐπὶ τῆς φύσεως. Κατὰ συνέπεια ἡ ἀνάγκη τοῦ ὑποκειμένου γιὰ αὐτοκατάφαση τείνει νὰ ἐξαφανίσῃ τὴν ἀντίθεση ἐαυτότητας-ἑτερότητας καὶ νὰ ὑποβαθμίσει τὸν ἄλλο σ' ἓνα alter ego στερώντας του τὸ κατηγόρημα τῆς ἀπειρῆς διαφορετικότητος.

3. Μὲ τὸν Heidegger συμφωνεῖ ὁ Levinas στὸ ὅτι ἡ φιλοσοφικὴ ἀνάλυση πρέπει νὰ

ἐκκινεῖ ἀπὸ τὸ ἀξίωμα τῆς πεπερασμένης ὑπαρξῆς πὺν ἀποδέχεται τὴν ἀνεξάλειπτη ἐξάρτησή της ἀπὸ τὴν ἱστορία, τὴν παράδοση καὶ τὴ γλώσσα. Θεωρεῖ ὅμως ὅτι τὸ ἐπίμαχο ἀξίωμα ὠθεῖ τὸν Heidegger σὲ μιὰ φιλοσοφικὴ προοπτικὴ ἢ ὁποία ὑπονομεύει τὴ δυνατότητα μιᾶς ὑπεύθυνης στάσης ἀπέναντι στὸν ἄλλο. Κατὰ τὸν Heidegger ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ ὑπερβῆ σθηριζόμενος ἀποκλειστικὰ στὴν αὐτενέργειά του τὸν κατακερματισμὸ που χαρακτηρίζει τὴν ταυτότητά του στὴν καθημερινὴ ζωή. Ἡ αὐθεντικὴ συγκρότηση τῆς ταυτότητός του εἶναι ἀποτέλεσμα μιᾶς δωρεᾶς πὺν τοῦ παρέχεται μέσω τῆς αἰφνίδιας ἐμφάνισης τῆς ἀγωνίας γιὰ τὸν δικὸ του θάνατο. Ἡ κατ' οὐσίαν ἀνεξέλεγκτη ἐμπειρία τοῦ ἐνδεχόμενου θανάτου του καλεῖ τὸν ἄνθρωπον νὰ ἀναλάβῃ τὴν εὐθύνη γιὰ τὴν αὐθεντικὴ ἐπιτέλεση τῆς ὑπαρξῆς του. Στὴ διαδικασία συγκρότησης τῆς αὐθεντικῆς μου ὑπαρξῆς ὁ ἄλλος δὲν παίζει σχεδὸν κανένα ρόλο. Βεβαίως ὁ Heidegger ἀναγνωρίζει τὴ δυνατότητα μιᾶς αὐθεντικῆς σχέσης μὲ τὸν ἄλλο. Αὐτὴ ἔχει ὅμως τὴ μορφή μιᾶς «μέριμνας» (Sorge) ἢ ὁποία ἀφήνει τὸν ἄλλο ἐλεύθερον νὰ πραγματώσῃ μὲ τὸν δικὸ του τρόπο τὴν αὐθεντικὴν του ὑπαρξὴ ἀδιαφορώντας οὐσιαστικὰ γιὰ τὰ περιεχόμενα καὶ τὶς μεθόδους αὐτῆς τῆς πραγμάτωσης. Ἡ ἐλευθερία, ὅπως τὴν ἐννοεῖ ὁ Heidegger, σθηρίζεται στὴν ἀδιαφορία γιὰ τὸν ἄλλο, στὴν ἐξασφάλιση ὅτι ὁ ἄλλος δὲν θὰ παρέμβῃ ἐνοχλητικὰ στὴ διαμόρφωση τῆς ὑπαρξῆς μου.

Κατὰ συνέπεια καὶ στὴ χαιντεγγερικὴν ἐκδοχὴ τῆς φαινομενολογίας διατηρεῖται τὸ πρωτεῖο τῆς ἐπιμελείας ἐαυτοῦ ἐναντι τῆς ὑπεύθυνης μέριμνας γιὰ τὸν ἄλλο. Ὅπως ὁ Husserl, ἔτσι καὶ ὁ Heidegger παραμένει τελικὰ ὑποτελής τῆς παραδοσιακῆς περὶ ὑποκειμένου ἀντιλήψεως πὺν ἔχει τὸ πρότυπο τῆς στὸν Ὀδυσσεά, ὁ ὁποῖος ἀναχωρεῖ ἀπὸ τὴν πατρίδα του γιὰ

ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΛΕΒΙΝΑΣ ΣΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ

Κυκλοφορούν:

• *Ολότητα και Άπειρο*, μτφρ. Κωστίης Παπαγιώργης, εκδ. Έξάντας, Αθήνα 1989 (*Totalité et Infini*, éd. Nijhoff, Χάγη 1961).

• *Τέσσερις ταλμουδικές μελέτες*, μτφρ. Σταύρος Ζουμπουλάκης, εκδ. Πόλις, Αθήνα 1995 (*Quatre lectures talmudiques*, éd. de Minuit, Παρίσι 1968).

Έτοιμάζονται:

• *Από την ύπαρξη στο ύπνο*, μτφρ. Κωστίης Παπαγιώργης, εκδ. Ίνδικτος (*De l'existence à l'existant*, éd. Vrin, Παρίσι 1947).

• *Άλλως του είναι ή επέκεινα της ουσίας*, μτφρ. Δημήτρης Ροζάκης, εκδ. Κριτική (*Autrement qu'être ou au-delà de l'essence*, éd. Nijhoff, Χάγη 1974).

νά ανοιχθεί στις περιπέτειες του κόσμου και νά επιστρέψει, παρά τις όποιες έμπειρίες του, ίδιος και απaráλλακτος στά πάτρια εδάφη. Η έρμηνευτική φαινομενολογία του Heidegger είναι μιά αυτοαναφορική Όδύσεια ή όποια βασίζεται στις άξίες τής ολότητας, τής ενότητας, τής αυθεντικότητας και τής βίαιης αυτοκατάφρασης. Ίσως, μάλιστα, υπό αυτό τó πρίσμα νά έπρεπε νά διαβαστεί ó περιβόητος λόγος πού εκφώνησε ó Martin Heidegger ως ó πρώτος φιλοναζιστής πρύτανης τó 1933 υπό τόν τίτλο: *Η αυτοκατάφραση τού Γερμανικού Πανεπιστημίου*.

4. Στο μοντέλο τού Όδυσσεά αντίτασσει ó Levinas τόν Άβραάμ ό όποιος ανταποκρινόμενος στά άπροσδιόριστο κάλεσμα τού Θεού έγκαταλείπει τήν πατρίδα του, τήν οικεία γή για νά ανοιχθεί σέ ξένους, ανοικτους όρίζοντες. Στο πρωτείο τής αυτοκατάφρασης έναντι τού ξένου ó Levinas αντίταρατάσει μιά ήθική τού διαλόγου. Σέ αντίθεση όμως προς τήν αντίστοιχη έπικουρωτική ήθική τού Jürgen Habermas τονίζει έμφρατικά τήν άσυμμετρία πού διέπει τή σχέση τού Έγώ με τόν συγκεκριμένο Άλλο. Η πηγή τής ευθύνης για τόν άλλο δέν βρίσκεται στήν έλεύθερη βούληση τού υποκειμένου αλλά στόν άλλο. Η ευθύνη με καταλαμβάνει, με κατακυριεύει, με ξεπερνά. Μπορούμε, έπομένως, νά υπάροξουμε ως αυτόνομα υποκείμενα μόνο στό μέτρο πού άντ-αποκρινόμαστε στό κάλεσμα τού Άλλου.

Η συμμετρία μεταξύ Έγώ και Άλλου, από τήν όποια εκκινεί ó Habermas, προαπαιτεί τήν παρουσία ενός τρίτου, ενός έξωτερικού παρατηρητή πού θεσιάζει και ρυθμίζει τις σχέσεις μεταξύ Έγώ και Άλλου στή βάση καθολικών άρχών δικαίου και συμμετρικά κατανομημένων υποχρεώσεων και δικαιωμάτων. Ό Levinas υπογραμμίζοντας τήν άσυμμετρία τής ήθικής σχέσης αποφεύγει τó ιδεαλιστικό σφάλμα τού Habermas ό όποιος παρακάμπτει τήν ιδιομορφία τών ήθικών προβλημάτων μεταφράζοντάς τα μάλλον βεβαιωμένα σέ προβλήματα δικαίου.

Γιά τόν Levinas ή ευθύνη έναντι τού άλλου είναι ή πρωταρχική και μοναδική

βεβαιότητα. Είμαι υποχρεωμένος νά άντ-αποκριθώ στό κάλεσμα του. Έάν όμως ό άλλος είναι τόσο ριζικά διαφορετικός, τούτο συμβαίνει γιατί ή συμπεριφορά του, τó κάλεσμά του δέν μπορούν νά ελεγχθούν με φιλοσοφικά προσδιορισμες μορφές και έννοιες. Ό άλλος είναι αυτός πού με αναγκάζει νά λογοδοτήσω σέ μορφές άπολύτως άπρόβλεπτες. Είναι εκεί, όχι ως ένας μεταξύ άλλων, αλλά ως ό μοναδικός και άνεπανάληπτος άλλος. Δέν είμαι, όπως στά δικαστήρια, υπεύθυνος έναντι καθολικά ισχυόντων νόμων, είμαι υπεύθυνος έναντι τής άπόλυτα μοναδικής, μη αναγώγιμης κλήσης τού άλλου. Η ήθική στάση είναι μιά σχέση φιλοσοφικά άπροσδιόριστη πού δέν μπορεί νά παραχθεί από κάποιο κώδικα ευθύνης. Βεβαίως, όσον άφορά τó νόμο πού διακανονίζει τή θεσμικά διαμεσολαβημένη σχέση με τόν άλλο, τόν αναγνωρίζω και πράττω ό,τι είναι δυνατό για νά εκπληρώσω τις υποχρεώσεις μου. Όσο ό ή ούσιαστική ευθύνη έμφανίζεται σέ στιγμές άγνοιας, άπροσδιοριστίας, έχει όπου άπουσιάζουν οι κανόνες και τά κανονιστικά πλαίσια για νά μου ύποδείξουν πού βρίσκεται τó «σωστό» και πού τó «λάθος». Σέ τέτοιες στιγμές όπου ή εξέλιξη τών πραγμάτων είναι άκαθορίστη έμφανίζεται τó αίσθημα μιάς

ευθύνης τραγικής, σχεδόν άνέφικτης πού με υπερβαίνει κατά πολύ. Έάν υπάρχει κάποια ευθύνη τού φιλοσοφικού στοχασμού τότε αυτή συνίσταται στήν άποδόμηση νοητικών συστημάτων, φιλοσοφικών και πολιτισμικών έπιταγών πού συγκαλύπτουν τήν ούσιαστική ευθύνη ύποκαθιτώντας τήν με τή βοήθεια ενός προγράμματος, ενός κώδικα ή ενός πλήθους κανόνων.

Υπάρχουν ευθύνης στό πλαίσιο τών θεσμών πού μπορεί και πρέπει κανείς νά αναλάβει, αλλά ή πρωταρχική ευθύνη για τόν άλλο είναι άβάσταχτη. Ό νόμος και οι θεομικές του

έκδηλώσεις είναι τρόποι έλάφρυνσης από αυτήν τήν έπαχθή μορφή ευθύνης.

5. Όσο ό σ' ένα άλλο σημείο συναντάται ó Levinas με τόν Habermas. Και οι δύο άποτιμούν θετικά τήν «άπομάγευση»

«[Η έβραϊκή μοναδικότητα] έχει ανάγκη νά μεταφραστεί στά έλληνικά, τά όποια μάθαμε στην Ερώτη, χάρις στην άφομοίωση. Έχουμε τή μεγάλη υποχρέωση νά διατυπώσουμε στά έλληνικά τις άρχές πού ή Ελλάδα άγνοούσε. Η έβραϊκή μοναδικότητα περιμένει τή φιλοσοφία τής.»

Εμμανουήλ Λεβινάς,
L'au-delà du sujet («Επέκεινα τού γράμματος»), 233-234 (μτφρ. Στ. Ζ.)

(Entzauberung) τού κόσμου ή όποια κατά τόν Max Weber άποτελεί τήν άλλη όψη μιάς αυξανόμενης όρθολογικότητας τής κοινωνικής πράξης. Για τόν Levinas ή άποϊεροποίηση είναι μάλιστα συνθήκη δυνατότητας τής αγιότητας, δηλαδή τής έμπρακτης μέριμνας για τόν άλλο. Άπεναντίας, ή ιερότητα τού κόσμου είναι συνυφασμένη με τήν αυθαίρετη βία και γι' αυτό στέκει κριτικά άπέναντι στις προσπάθειες τού ύστερου Heidegger νά επανεισαγάγει τή διάσταση τής ιερότητας στόν σύγχρονο κόσμο μέσω τής ποίησης τού Friedrich Hölderlin. Όπως, όμως, εϋστοχα παρατηρεί ó μεταφραστής τού Levinas Σταύρος Ζουμπουλάκης: «Η μόνη ιερή γή πού υπάρχει είναι τó πρόσωπο τού άλλου άνθρώπου». Η με τά λόγια τού ίδιου τού Levinas: «Δίπλα σ' ένα πρόσωπο πού δέχτηκε μιά προσβολή αυτή ή Γή-Γή τής έπαγγελίας και Γή άγία- δέν είναι τίποτε άλλο παρά γυμνότητα και έρημιά, ένας σωρός ξύλα και πέτρες».

Αθήνα, 2.1.1996

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Το κείμενο στηρίζεται σέ διάλεξη ή όποια δόθηκε στό Γραφείο Τύπου Ξένων Συντακτών, στό πλαίσιο τής παρουσίασης τής μετάφρασης τών *Τεσσάρων Ταλμουδικών Μελετών* τού E. Levinas.
2. Έμμ. Λεβινάς, *Τέσσερις ταλμουδικές μελέτες*, Αθήνα (Πόλις) 1995: 16
3. ό. π.